

Bieńkowski, Tadeusz

Działalność naukowa Adama Romera ze Stężycy, teoretyka wymowy i profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 13/1, 13-21

1968

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWA ADAMA ROMERA ZE STEŻYCY
TEORETYKA WYMOWY I PROFESORA UNIwersYTETU
JAGIELLOŃSKIEGO

I. TEORIA WYMOWY JAKO NAUKA

Najnowsze opracowania dziejów nauki w Polsce szesnastowiecznej nie uwzględniają teorii wymowy¹. Niemniej autor tych opracowań, H. Barycz, w swojej wcześniejszej *Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu* (Kraków 1935) obszernie scharakteryzował zarówno działalność naukową profesorów-teoretyków wymowy, jak znaczenie samej teorii wymowy w systemie nauk wykładanych na wydziale *artium* Uniwersytetu. Przyjęte w *Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego* założenie umieszczenia teorii wymowy w rzędzie dyscyplin naukowych trzeba obecnie z całym uznaniem podnieść i zastosować do konkretnego problemu.

W prowadzonych u nas dotychczas badaniach uznawano zazwyczaj teorię wymowy, epistolografię i tzw. poetykę (teorię rymotwórstwa) za teorię literatury i jej dzieje rozpatrywano łącznie z historią literatury tzw. pięknej, nie obejmującej piśmiennictwa specjalistycznego. Łącznie przy tym w jedną całość, pod ogólną nazwą „wymowa” bądź „retoryka”, dwa zupełnie różne elementy: naukę czyli teorię wymowy i praktykę czyli umiejętność wygłaszania przemówień. Tak ogólnie rozumianą „wymowę” włączano do historii literatury, co było — jak sądzę — pewnym nieporozumieniem. Jeśli bowiem praktyka wymowy, czyli tzw. krasomówstwo, reprezentowana okazami spisanych tekstów przemówień, może jeszcze być przedmiotem zainteresowania historii literatury, to na teorię wymowy, a więc naukę w dzisiejszym tego słowa rozumieniu, w historii literatury badać nie ma miejsca.

Teorię wymowy — nazywaną często nieprecyzyjnie retoryką² — połączył w jedną całość z praktyką wymowy jeszcze K. Mecherzyński³.

¹ Zob.: H. Barycz, *Rozwój nauki w Polsce w dobie odrodzenia*. W zbiorze materiałów: *Odrodzenie w Polsce*. T. 2, cz. 1. [Warszawa] 1956, ss. 35—154; H. Barycz, *Dzieje nauki w Polsce w epoce odrodzenia*. Warszawa 1957.

² Na rozpowszechnienie tego mylącego terminu w naszym piśmiennictwie naukowym zwrócił uwagę ostatnio M. Korolko w artykule: *Rola „retoryki” w piśmiennictwie polskim w wieku XVI. (Przegląd badań i propozycje metodologiczne)*. „Przegląd Humanistyczny”, nr 5/1966, ss. 17—34.

³ K. Mecherzyński, *Historia wymowy w Polsce*. T. 1—3. Kraków 1856—1860.

Dalsze prace o charakterze syntetyczno-podręcznikowym W. Bruchnalskiego⁴ i B. Nadolskiego⁵ rozpatrują łącznie teorię i praktykę, określając je wspólnym terminem „wymowa”, i zaliczają do historii literatury. Lecz taki podział i interpretacja są niezgodne z pojmowaniem charakteru teorii wymowy w XVI w., w którego obrębie zawierają się nasze obecne rozważania.

Teoria wymowy traktowana była wówczas jako nauka teoretyczna i jako taka — wykładana na uniwersytetach przez zawodowych uczonych: profesorów-specjalistów tej dziedziny. Opracowywano i wydawano drukiem podręczniki, które miały teoretycznie przygotowywać mówców-praktyków. Właściwa wymowa natomiast była uznawana za umiejętność czysto praktyczną. Precyzyjna terminologia łacińska wyraźnie odróżniała teoretyka i nauczyciela wymowy (*rhetor*) od mówcy (*orator*). Terminologia polska, w tym zakresie dotychczas nie ustalona i nie uporządkowana, mimowolnie zaciera istotne granice między teorią i praktyką wymowy, posługując się terminami zbyt szerokimi i wieloznacznymi, jak „wymowa” czy „retoryka”⁶.

W rozważaniach naszych używać będziemy określenia „teoria wymowy”, określając w ten sposób naukę formułującą zbiory przepisów o poprawnym wygłaszaniu i opracowywaniu przemówień. Określenie przez nas przyjęte podkreśla teoretyczny i naukowy charakter dyscypliny. Proponując tym samym wprowadzenie dziejów teorii wymowy do historii nauki, trzeba zarazem z naciskiem wystąpić przeciwko rozpowszechnionemu pogładowi o wyłącznie użytkowo-dydaktycznej roli teorii wymowy. Wprawdzie już w antyku ukształtowało się kilka systemów teorii wymowy, ale humaniści w wiekach XV i XVI nie ograniczali się do biernego ich przejęcia i wykładania w niezmienionej postaci i układzie. Najwybitniejsi renesansowi teoretycy wymowy twórczo rozwijali swoją dyscyplinę, kontaminując różne teorie antyczne i dodając do nich własne uzupełnienia. Nie napisana dotychczas porównawcza historia teorii wymowy ukazać by mogła w całej pełni metodologię, rozwój i przeobrażenia tej nauki. Problem ów w odniesieniu do terenu polskiego rozpatrują fragmentarycznie, na jednostkowych przykładach, tylko nieliczne prace⁷.

⁴ W. Bruchnalski, *Rozwój wymowy w Polsce*. W publikacji zbiorowej: *Dzieje literatury pięknej w Polsce*. Cz. 2. Kraków 1918, ss. 240—418.

⁵ *Wybór mów staropolskich*. Wybrał, opracował i opatrzył Wstępem B. Nadolski. W serii: *Biblioteka Narodowa*, I, nr 175. Wrocław 1961; zob. też recenzję *Wyboru i Wstępu* pióra Z. Nowaka w „Pamiętniku Literackim”, R. 53, 1962, ss. 601—610.

⁶ W mowie potocznej i w opracowaniach naukowych spotyka się obecnie aż pięć różnych znaczeń terminu „retoryka”: 1) teoria wymowy; 2) praktyka wymowy; 3) teoria i praktyka wymowy łącznie; 4) podręcznik teorii wymowy; 5) napuszony i sztuczny styl wypowiedzi. *Mała Encyklopedia Powszechna PWN*. Warszawa 1959 — publikacja mająca szczególnie szeroki zasięg oddziaływania społecznego — łączy razem teorię i praktykę wymowy; na s. 810 czytamy hasło: „RETORYKA [gr.] teoria i nauka pięknej wymowy, krasomówstwo [...]”.

⁷ Np.: K. Kumaniecki, *O odnalezionej Retoryce Filipa Kallimacha*. W serii: *Biblioteka Meandra*, nr 7. Warszawa 1949; T. Bieńkowski, *Teoria i praktyka proemium-u Cycerona*. „Meander”, R. 14, 1959, s. 290.

II. DZIAŁALNOŚĆ ADAMA ROMERA JAKO PROFESORA UNIwersYTETU Jagiellońskiego

Ogólną charakterystykę działalności Adama Romera jako profesora i autora podręczników nakreślili w dużym skrócie H. Barycz⁸ i W. Urban⁹. Barycz i Urban zgodnie charakteryzują Romera jako wybitnego profesora wydziału humanistycznego (*artium*), człowieka pracowitego i obowiązkowego. Spis wykładów i dysput¹⁰ obowiązujących profesorów notuje, że w latach 1586—1597, w których Romer prowadził wykłady na Uniwersytecie Jagiellońskim, każdy zaczęty wykład doprowadzał do końca semestru i uczestniczył w dysputach.

Obecnie wypadnie poszerzyć stwierdzenia wymienionych autorów opartymi na przekazach źródłowych uwagami dotyczącymi treści wykładów prowadzonych przez Romera.

Romer, syn flisaka ze Stężycy nad Wieprzem, widział w wyciężonej pracy naukowej możliwość zdobycia godności uniwersyteckich i znaczenia w społeczeństwie. Gdy w 1592 r. pisał panegiryk dla Jerzego Radziwiłła obejmującego biskupstwo krakowskie, obsypywał pochwałami nowego biskupa, który bardziej miał cenić w każdym człowieku zdolności umysłowe, pilność i wolę wytrwałej pracy, niż wysokie, magnackie czy szlacheckie, pochodzenie. Słowa te odnosiły się bardziej, być może, do intencji samego Romera, niż do rzeczywistej postawy wobec ludzi biskupa Radziwiłła.

Obowiązkowy, pracowity i skupiony we własnej specjalności naukowej, walczył Romer z rozpraszaniem dążeń i zainteresowań¹¹ i nie potrafił być tolerancyjny wobec swych kolegów-profesorów nie posiadających zalet jemu samemu właściwych, a mniej zdolnych naukowo. W 1610 r. we wstępie do komentowanej edycji mów Cycerona ostro wytknął innym profesorom Uniwersytetu Jagiellońskiego brak zdolności, lenistwo, nieudolność i karierowiczowstwo. Był to zarazem koniec działalności Romera na Uniwersytecie, gdyż sąd rektorski za taką krytykę skazał go na wykluczenie z grona profesorskiego, pozbawienie prawa nauczania i zniszczenie kompromitującej uczelnie przedmowy. Romer dokończył życia jako proboszcz kościoła św. Mikołaja w Krakowie.

Jako uczonego charakteryzują Romera ogłoszone drukiem publikacje i wykłady prowadzone przez 11 lat z przerwami, kiedy sprawował urząd rektora Uniwersytetu. Ogłosił następujące prace:

De ratione recte eleganterque scribendi ac loquendi libri tres. M. Wirzbięta, Kraków 1590, 8°, ss. 160 [gramatyka języka łacińskiego];

Columna in felicem ingressum in episcopatum Cracoviensem Georgii

⁸ H. Barycz, *Historia Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*. Kraków 1935, ss. 506; 524—525; 541—542.

⁹ W. Urban, *Akademia Krakowska w latach 1549—1639*. W pracy zbiorowej: *Dzieje Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1364—1764*. T. 1. Kraków 1964, ss. 273, 297.

¹⁰ *Liber diligentiarum et negligentiarum facultatis artisticae Academiae Cracoviensis ab anno 1569 ad annum 1656*. Biblioteka Jagiellońska (dalej BJ), rkps 220.

¹¹ Romer uważał rozpraszanie zainteresowań na różne, odległe od siebie, dziedziny wiedzy i działalności praktycznej za rzecz śmieszna i nie pozwalającą na osiągnięcie wybitnych rezultatów w żadnej dziedzinie. Pogląd taki wyraził w przedmowie do podręcznika *De informando oratore*.

Radiwili. Drukarnia Łazarzowa, Kraków 1592, 4°, ss. 7 [panegiryk powitalny];

De informando oratore libri tres. M. Wirzbięta, Kraków 1593, 8°, ss. 111 [podręcznik teorii wymowy];

M. Tullii Ciceronis orationes cum commentario. M. Lobb, Kraków 1610, 8° ss. 628 [edycja dziesięciu mów Cycerona z komentarzem].

Romer prowadził następujące wykłady na Uniwersytecie¹²:

1586, semestr letni: *Rhetorica ad Herennium*; zimowy: *Ciceronis Orator*;

1587, semestr letni: Cicero, *De oratore liber II*; zimowy: Cicero, *Partitiones oratoriae*;

1588, semestr letni: Cicero, *Oratio pro lege Manilia*; zimowy: Horatius, *Sermones*;

1589, semestr letni: Vergilius, *Georgica*;

1590, semestr letni: Vergilius, *Aeneis*; zimowy: Vergilius, *Aeneis*;

1591, semestr letni: Romer nie wykladał, będąc rektorem; zimowy: Aristoteles, *Ethica*^{12a};

1592, semestr zimowy: Aristoteles, *Vetus ars*;

1593, semestr zimowy: Aristoteles, *Posteriorum libri Analiticorum*;

1594, semestr letni: Aristoteles, *Topica*; zimowy: Aristoteles, *Parva naturalia*;

1595, semestr letni: Aristoteles, *Priorum Analiticorum libri*; zimowy: Aristoteles, *Libri Phisicorum*;

1596, semestr letni: Aristoteles, *Libri Phisicorum*; zimowy: Romer nie wykladał, będąc ponownie rektorem;

1597, semestr letni: Aristoteles, *Metaphisica*.

Po 1597 r. nie spotykamy więcej żadnych wykładów Romera ani nie bierze on udziału w dysputach. Prawdopodobnie poświęcił się całkowicie pracy dydaktycznej w utworzonym w 1588 r. tzw. *paedagogium* czyli szkole średniej przy Uniwersytecie Jagiellońskim; szkoła zyskała później nazwę Gimnazjum Nowodworskiego. Romer został skierowany do pracy w tej szkole wraz z grupą innych wybitnych wykładowców uniwersyteckich już w 1589 r. Władzom Uniwersytetu chodziło o jak najszystsze uruchomienie nowej szkoły i postawienie nauczania na wysokim poziomie, aby przeciwstawić się dążeniom jezuitów, pragnących przechwycić szkołę średnie łącznie z Uniwersytetem w swoje ręce.

Uniwersyteckie wykłady Romera nie odbiegają tematyką od obowiązującego wówczas wszystkich profesorów *pensum* wykładów z poetów antycznych i Arystotelesa. Jego zamiłowania natomiast do teorii wymowy zaznaczyły się w licznych wykładach traktatów Cycerona i mowy *Pro lege Manilia*.

Zamierzając w rozdziale następnym omówić szerzej najważniejszą publikację Romera, *De informando oratore*, tutaj poświęcimy kilka uwag pozostałym jego pracom.

¹² Podaję w skróconej formie na podstawie *Liber diligentiarum* [...]. Oprócz wymienionych wykładów Romer jako bakałarz prowadził w latach 1584 i 1585 wykład komedii Terencjusza i utworu Janickiego *Vitae regum Polonorum*; zob.: H. Barycz, *Historia* [...], s. 541.

^{12a} W *Liber diligentiarum* [...] informacje co do 1591 r. podano w odwrotnej kolejności.

De ratione recte eleganterque scribendi, wspomniany wyżej podręcznik gramatyki łacińskiej, stanowił obszerny wykład etymologii wyrazów łacińskich, ortografii, fleksji, składni, prozodii i metryki. Podręcznik był przeznaczony dla najmłodszych uczniów rozpoczynających naukę łaciny od alfabetu i znalazł zastosowanie najprawdopodobniej w *paedagogium* przy Uniwersytecie.

Zamieszczone przy podręczniku wierszyki polecające chwałą dziełko Romera i podnoszą jego wielką użyteczność w szkole¹³. Wobec podręcznika Romera „Pryscjan musi usunąć się w cień” — stwierdza jeden z wierszyków; Pryscjan z Cezarei, rzymski gramatyk z VI w., był autorem wielkiego podręcznika gramatyki w 18 księgach, szczególnie rozpowszechnionego w średniowieczu. Na gruncie polskim z gramatyką Romera rywalizowałyby jednak nie Pryscjan, lecz inny podręcznik gramatyki, przypisywany Stanisławowi Zaborowskiemu. Podręcznik ten, mający w Polsce wiele wydań¹⁴, mógł stanowić rzeczywistą konkurencję dla Romera.

Z *Columna in felicem ingressum*, panegiryku pochwalnego na ingres biskupa Radziwiłła, można wydobyć dwa fragmenty znamienne dla poglądów samego Romera: W jednym z nich deklaruje się jako zdecydowany przeciwnik różnowierców i wyraża nadzieję, że nowy biskup wypłeni w Krakowie „zarazę heretycką zastarzałą i niegodziwie utwierdzoną w umysłach ludzi”¹⁵. W innym fragmencie Romer poleca opiece biskupa Uniwersytet Jagielloński, uczonych i studentów, „uciskanych opresją obecnych czasów”¹⁶.

Rezultatem wielkiego nakładu pracy edytorskiej i doskonałej znajomości teorii wymowy były opublikowane *M. Tullii Ciceronis orationes*, mowy Cycerona z komentarzem¹⁷. Komentarz polegał na wyjaśnieniu konstrukcji teoretycznej każdej mowy i układu jej części składowych oraz na wskazaniu użytych przez Cycerona środków artystycznych. Była to więc analiza struktury mów z punktu widzenia teorii wymowy, mająca na celu wykazanie, że u Cycerona poszczególne wskazówki teoretyczne znalazły zastosowanie w praktyce w sposób niezwykle harmonijny i doskonały.

Dodać również trzeba, że Romer ogłosił w ramach omawianej edycji kilka mów Cycerona, które przedtem nie były w Polsce drukowane i znane były tylko z wydań zagranicznych. Były to mowy: *Pro S. Roscio Amerino*; *Ad equites Romanos anteaquam iret in exilium*; *Post reditum in senatu*; *Philippica IX*.

Także jako pierwszy w Polsce Romer opublikował szczegółową analizę aż dziesięciu mów Cycerona. W pracy tego typu miał poprzednika jedynie w osobie Benedykta Herbsta, który w 1560 r. ogłosił analizę teoretyczną mowy Cycerona *Post reditum ad quirites*.

¹³ *Dum vult Romerius parvis prodesse labore / Ipsis grammaticae nobile scribit opus* („Kiedy Romer chce młodzieży pomóc w pracy / Pisze dla niej znakomita gramatykę”) — głosił jeden z wierszyków zalecających podręcznik.

¹⁴ *Grammatices rudimenta seu de octo partium orationis examen*. Podręcznik ten wydany był w Krakowie w latach 1518—1564 jedenaście razy.

¹⁵ *Columna in felicem ingressum* [...], k. A₃ v.

¹⁶ *Columna in felicem ingressum* [...], k. B₁ r, B₂ v.

¹⁷ Romer wydał tu następujące mowy: *Pro lege Manilia*; *Pro S. Roscio Amerino*; *In Catilinam orationes I—IV*; *Ad equites Romanos anteaquam iret ad exilium*; *Post reditum in senatu*; *Philippica IX*.

III. ROMERA PODRĘCZNIK TEORII WYMOWY

Podręcznik *De informando oratore* jest najbardziej dojrzałym i reprezentatywnym dziełem Romera. Interesować nas będzie obecnie miejsce i rola tego podręcznika w dziejach rozwoju teorii wymowy w Polsce.

Jest rzeczą niewątpliwą, że Romer był pierwszym polskim uczonym, który opublikował pełny wykład teorii wymowy, obejmujący wszystkie jej części, tj. naukę o wynajdywaniu tematów przemówień (*inventio*), naukę o układzie treści i kompozycji przemówień (*dispositio*) i naukę o stylu przemówień (*elocutio*). Poprzednie prace dotyczące teorii wymowy ogłoszone przez Polaków były albo niewielkimi elementarnymi kompendiami ogólnymi¹⁸, albo dotyczyły tylko nauki o stylu przemówień¹⁹.

Oczywiście podręcznik Romera nie był na gruncie polskim w ogóle pierwszym pełnym wykładem teorii wymowy. W 1538 r. wydano w Krakowie podręcznik niemieckiego humanisty Johana Caesariusa zatytułowany *Rhetorica in septem libros sive tractatus digesta universam fere eius artis vim compendio complectens nunc primum et excusa et edita*. Był to przedruk dziełka, które po raz pierwszy ukazało się w Kolonii w 1534 r. Podręcznik Caesariusa odegrał dużą rolę w nauczaniu teorii wymowy w Uniwersytecie Jagiellońskim w drugiej połowie XVI w. i w XVII w.²⁰

W zakresie „doktryny” teorii wymowy dawał Caesarius typowo humanistyczny wykład przepisów przygotowania wzorowego przemówienia na każdą okazję, skontaminowanych w oparciu o Cyserona oraz podręczniki Jerzego z Trapezuntu, greckiego humanisty i teoretyka wymowy z XV w., i Filipa Melanchtona.

Właściwe i znamienne dla podręczników humanistycznych wykorzystanie różnych źródeł zaznaczało się u Caesariusa przede wszystkim w terminologii oraz we wskazówkach dotyczących kompozycji poszczególnych części przemówienia. Już w czasach antyku zachodziły w tym właśnie zakresie istotne różnice między systemem cycerońskim, skodyfikowanym i skanonizowanym przez Kwintyliana, a systemem Hermogenesa. Także i podręczniki humanistyczne, kombinujące różne systemy, prezentowały niekiedy wykłady teorii wymowy, które znacznie się od siebie różniły.

Podręcznik Caesariusa był zdecydowanie procyceroński, to znaczy reprezentował kierunek najbardziej popularny wśród teoretyków wymowy okresu renesansu. Trzeba pamiętać o renesansowym charakterze podręcznika Caesariusa, kiedy spotykamy go, i to często, w spisach wykładów prowadzonych na Uniwersytecie Jagiellońskim w XVII w., a więc wtedy, kiedy teoria renesansowa w Polsce nie była już poza Uniwersyteciem wykładana, a jej miejsce zajęła teoria wymowy barokowej, najpełniej rozwinięta w pismach jezuitę Jana Kwiatkiewicza.

¹⁸ Takim kompendium było np. dziełko: Stefan Micanus (Mikański), *Dialecticae et rhetoricae praecepta*. Kraków 1561; Kraków 1581; oraz: Stanisław Sokółowski, *Partitiones ecclesiasticae*. Kraków 1589.

¹⁹ Nauki o stylu przemówień dotyczyły prace Jakuba Górskiego: *De periodis atque numeris*. Kraków 1558; *De generibus dicendi liber*. Kraków 1559; *De figuris cum grammaticis tum rhetoricis*. Kraków 1560; oraz prace Benedykta Herbosta: *Periodica disputatio*. Kraków 1560; *Aequus iudex*. Kraków 1562; *Periodicae responsionis libri V*. Lipsk 1566. Publikacje te powstały w wyniku sporu o styl między Górskim a Herbostem.

²⁰ Zupełnie niezrozumiałe jest pominięcie Caesariusa przez B. Nadolskiego we Wstępie do *Wyboru mów staropolskich*, cytowanego w przypisie 5.

Podręcznik Romera powstał jako replika, co stwierdził sam autor w przedmowie, na rozpowszechniane błędne poglądy dotyczące społecznej roli teorii wymowy i działalności samych mówców oraz na niewłaściwą interpretację znanych dotychczas systemów teoretycznych. Nie przedstawił tedy Romer własnych nowych i oryginalnych poglądów, a wystąpił tylko z „książkowym” głosem w dyskusji, toczącej się ówczesnie w całej Europie, co do roli i treści teorii wymowy oraz wymowy w ogóle.

Wpisząc o miejscu teorii wymowy w wykształceniu człowieka, Romer — zgodnie z poglądami pedagogów renesansowych — uważa ją za bardzo pożyteczną dla ugruntowania mądrości i utrwalenia nawyku poprawnego rozumowania. Samo jednak opanowanie zasad teorii wymowy jeszcze nie uformuje rozumnego człowieka i pełnowartościowego mówcy. Mówca musi studiować ponadto filozofię, prawo i historię; nauki te dostarczą mu sumy wiedzy potrzebnej do zabierania głosu na każdy temat i w każdej okoliczności.

Wyodrębniając trzy kolejne etapy pracy mówcy — wynalezienie tematu, opracowanie przemówienia i wygłoszenie go — Romer dzieli podręcznik na trzy części, poświęcone kolejno wyłożeniu zasad *inventio*, *dispositio* i *elocutio*.

W doborze źródeł różni się podręcznik Romera od scharakteryzowanego poprzednio podręcznika Caesariusa. Romer w drugiej części, poświęconej układowi poszczególnych elementów przemówienia, uwzględnił w dużej mierze system teoretyczny Hermogenesa, czego Caesarius nie robi w żadnym z rozdziałów swego podręcznika. Poprzez wykorzystywanie terminologii Hermogenesa i stosowanie jego podziałów kolejnych części przemówienia Romer zbliża się metodologicznie do stanowiska Melanchtona, który w swoim podręczniku²¹ uwzględnił szeroko system Hermogenesa²² w tym samym aspekcie co Romer.

IV. PODRĘCZNIK ROMERA JAKO PRZEDMIOT WYKŁADÓW NA UNIWEKSYTECIE JAGIELLOŃSKIM

Sąd rektorski, wykluczając w 1610 r. Romera z grona profesorów, nie przepił jednak jego podręcznika teorii wymowy. Można to stwierdzić, przeglądając spisy wykładów uniwersyteckich z XVII w. i pierwszej połowy XVIII w.²³

Poczynając od 1634 r., różni magiŝtry, przeważnie *extranei*, wykładają teorię wymowy na podstawie podręcznika Romera. W spisach wykładów podręcznik notowany jest jako *Rhetorica Adami Stęzycensis*. Wykłady semestralne według podręcznika Romera zapisano w latach 1634, 1635, 1640, 1644, 1646, 1647, 1649, 1650, 1652. W drugiej połowie XVII w.

²¹ Przy analizie porównawczej korzystałem z wydania *Elementorum rhetorices libri duo*. Witemberga 1598.

²² Niniejszy artykuł sygnalizuje wstępnie tylko ogólną problematykę i rezygnuje zarówno z ukazania podręcznika Romera na tle porównawczym innych ówczesnych podręczników, jak ze szczegółowego opisu założeń i też poszczególnych systemów teorii wymowy. Rola podręcznika Romera i zależności między tymi systemami będą przedmiotem badań w ramach przyszłego opracowania dziejów teorii wymowy w Polsce. Opracowanie takie jest przygotowywane przez autora artykułu.

²³ Wykłady za lata 1663—1656 w cytowanym już rękopisie BJ, rkps 220; spis wykładów w latach 1657—1764 w Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, rkps 90.

liczba wykładów maleje, ale trwają one nadal i ostatni zanotowany wykład semestralny, oparty na Romerze, prowadzono jeszcze w 1721 r.

Zachował się rękopiśmienny brulion notatek z wykładów podręcznika Romera, prowadzonych w semestrze letnim 1675 r.²⁴ Notatki te, robione przez anonimowego studenta Uniwersytetu, obrazują metodykę ówczesnego wykładu teorii wymowy. Wykład składał się ze szczegółowych pytań typu: „co to jest?“, „do czego służy?“ itd., i wyjaśniających odpowiedzi.

Dodajmy, że w ciągu XVII w. obok podręcznika Romera wykładano na Uniwersytecie Jagiellońskim również inne renesansowe podręczniki: wspomnianego już Caesariusa oraz, chociaż znacznie rzadziej, Jerzego z Trapezuntu. Nie znalazł się natomiast ani razu w spisie wykładów renesansowy podręcznik jezuita Cypriana Soareza, nie mówiąc już o jezuickich podręcznikach barokowych.

Wykłady renesansowego podręcznika Romera²⁵, prowadzone w okresie powszechnie panującej barokowej teorii wymowy, są zjawiskiem bardzo znamienym. Wobec braku gruntownych badań nad dziejami teorii wymowy w Polsce trudno obecnie stwierdzić, czy działał tu tradycjonalizm Uniwersytetu Jagiellońskiego, przywiązanie do „starych” podręczników, czy też mamy do czynienia z przejawem walki ideologicznej prowadzonej z pozycji obronnych przez Uniwersytet ze szkolnictwem jezuickim i, co za tym idzie, z popularnymi tam podręcznikami wymowy barokowej²⁶.

АДАМ РОМЕР ИЗ СТЕНЖИЦЫ — ТЕОРЕТИК РИТОРИКИ И ПРОФЕССОР ЯГЕЛЛОНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

В работе излагается теория риторики как одна из научных дисциплин XVI в. и на этом фоне охарактеризована научная деятельность Адама Ромера — видного польского теоретика ренессансового учения об ораторском искусстве.

Генрик Барыч относит теорию риторики к комплексу научных дисциплин, преподававшихся в университетах в XVI в. Автор статьи поддерживает мнение Барыча, что теорию учения об ораторском искусстве надо различать от практики риторики — красноречия и что историю теории риторики надо изучать в аспекте ее связей с историей науки, а не с точки зрения истории литературы, как до сих пор обычно практиковалось польскими исследователями.

Главное место в научном творчестве Адама Ромера занимают передовой для своего времени учебник латинской грамматики, изданный в Кракове в 1590 г. и учебник теории риторики *De informando oratore libri tres*, выпущенный в Кракове в 1593 г. Ромер был первым польским ученым, опубликовавшим полный курс теории риторики. Он включил в него все три части, т.е. *inventio*, *dispositio* и *elocutio*. В изданных ранее работах других польских ученых Я. Гурского и Б. Гербеста излагались научные принципы только стилистических

²⁴ Biblioteka Narodowa, rkps akces. 5559. Notatki z wykładów podręcznika Romera znajdują się również w Bibliotece Czartoryskich, sygn. Muz. Nar., rkps 281 (1675 r.) i w Ossolineum, rkps 1669/I (druga połowa XVII w.).

²⁵ Nie wykładano jednak na Uniwersytecie ani razu podręcznika gramatyki Romera; przez XVII w. stale figuruje w spisie wykładów *Grammatica Linacrii*, którą należy utożsamiać z renesansowym podręcznikiem Tomasza Linacre, angielskiego lekarza i gramatyka, zatytułowanym *De emendata structura Latini sermonis*.

²⁶ Zamykając powyższe rozważania, chcę wyrazić wdzięczność doc. Januszowi Pelcowi za cenne uwagi recenzyjne i życzliwe dyskusje merytoryczne, przeprowadzone podczas przygotowywania tego artykułu.

приемов живой речи. Хотя при выборе исторических источников Ромер опирался главным образом на теорию риторики Цицерона и Гермогена, он дал новое толкование их учения, а в то же время по-новому подошел к оценке общественной роли теории риторики ораторов. Его учебник был ответом на распространенные в Европе, равно как и в Польше того времени, неправильные взгляды на роль и значение ораторского искусства в общественной жизни.

Учебник Ромера почти не выходил из употребления в Краковском университете в 1634—1721 гг. Это свидетельствует о качествах этой книги, а также о том, что в период господства в риторике стиля барокко, пропагандировавшегося иезуитскими учебными пособиями, Краковский университет поддерживал и развивал традиции ренессансового и отечественного учения о теории ораторского искусства.

ADAM ROMER FROM STEŻYCA — A THEORETICIAN OF DICTON AND PROFESSOR AT THE JAGIELLONIAN UNIVERSITY

This paper dwells on the theory of diction as one of the disciplines of 16th century science, and is discussed against the background of the activity of Adam Romer, a prominent Polish theoretician of Renaissance diction.

It was H. Barycz who in the 16th century included the theory of diction in the curriculum of sciences taught at universities. Barycz's proposals should be resumed and continued, separating the theory of diction as science from practical diction, that is, eloquence; and the theory of diction should be investigated in connection with works of science, and not with works of literature as it was in almost general use up to that time.

Among Adam Romer's most important scientific publications was a handbook on Latin grammar, an excellent work in its time, edited at Cracow in 1590, and a handbook on the theory of diction: *De informando oratore libri tres*, edited at Cracow in 1593. Romer has been the first Polish scientist to publish a complete work on the theory of diction, comprising all its three parts, that is: *inventio*, *dispositio*, and *elocutio*. Previous publications of other scientists, J. Górski and B. Herbst, had merely treated the style of speeches. In his selection of source material, Romer used — as a basis — the theory of diction professed by Cicero and Hermogenes; however, he was an innovator as to the interpretation of these theories and the definition of the social role played by the theory of diction and of orators. Romer's handbook came to be written as a repudiation of erroneous opinions, common in those times in Europe and in Poland, on the position and the significance of diction in public life.

Romer's handbook has been, with changing frequency, the topic of lectures at the Cracow Academy in the period from 1634 to 1721. This is a convincing evidence of the value of this book, and palpable proof, that in the period in which Baroque prevailed as the style commonly applied in the domain of speech, as promulgated by Jesuit handbooks, the Cracow University cultivated in the theory of diction the style of the Renaissance and of the Polish tradition.